

Radomir JURIĆ

Arheološki muzej Zadar
Trg opatice Čike 1
23000 ZADAR
radomir.juric@zd.t-com.hr

**UDK: 904:739.2](497.5 Benkovac) "653"
739.2 (497.5 Benkovac) "05"**

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno:
Received:

23. prosinca 2005.

FIBULA OBLIKA KRIŽA IZ PODGRAĐA (ASSERIA) KOD BENKOVCA

Apstrakt

*U ovom prilogu autor se bavi najnovijim nalazom fibule oblika križa, koji je pronađen u Podgrađu (*Asseria*) kod Benkovca.¹ Naime u mlađem horizontu kasnorimskih grobova zastupljen je nakit među kojim osobito mjesto ima srebrna fibula oblika križa. Autor je upozorio na bliske analogije takvog tipa fibula u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, kao i na jedan primjerak koji je pronađen na austrijsko-mađarskom graničnom području.*

*Još jednom se sažeto osvrnuo i na druge primjerke fibula oblika križa u Hrvatskoj, Italiji, Sloveniji, Bosni i Hercegovini i drugim europskim zemljama, gdje su zastupljeni takvi primjerci fibula. Fibula iz Podgrađa (*Asseria*) pripada drugoj polovici 6. st.*

Današnje selo Podgrađe nalazi se 6 km istočno od Benkovca. Oko 1 km južno od toga sela smješteno je poznato arheološko nalazište *Asseria*. Tu se slijed života prati, s većim ili manjim intenzitetom, od prapovijesti do srednjeg vijeka. Najveći procvat *Asseria* doživljava u 1. i 2. st.

¹ Tekst Fibule oblika križa iz Podgrađa (*Asseria*) kod Benkovca tiskan je u glasilu Arheološkog muzeja u Zadru *Diadora* (Vidi: R. JURIĆ, 2003, 213-227.). Zbog teme i vrijednosti nalaza uredništvo se odlučilo da taj rad (u neznatno izmijenjenom obliku) bude tiskan i u časopisu *Asseria*.

Već od 18. st., a poslije osobito kroz 19. i početkom 20. st., Aserija je pobudila zanimanje putopisaca² i istraživača. Prva pokusna istraživanja provedena su 1835., dok na koncu 19. i na poč. 20. Austrijski arheološki institut iz Beča provodi sustavna istraživanja.³

Osim istraživanja trase rimskog vodovoda, koja je godine 1970. proveo B. Ilakovac,⁴ do 1998. nisu se izvodila arheološka istraživanja. Međutim ovaj izniman lokalitet i arheološka građa bili su u interesu mnogih znanstvenika.⁵

Tijekom Domovinskog rata stradala je crkva Sv. Duha, koja se nalazi na mjesnom groblju, odnosno na dijelu foruma rimske Aserije. U sklopu programa njezine obnove, koju je izvodila Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel Zadar,⁶ pristupilo se revizijskim i zaštitnim istraživanjima, koja potporom Ministarstva kulture i Grada Benkovca vodi Ivo Fadić, muzejski savjetnik u Arheološkom muzeju u Zadru. Od 1998. pa do danas traju istraživanja na nekoliko položaja, u Aseriji i oko nje. Postignuti su iznimni stručno-znanstveni rezultati, o kojima se višekratno izvješćivalo.⁷

Istraživanjima godine 2001. uz sjeverni potez plašta bedema (nakon “Trajanovih vrata”) otkriveno je kasnoantičko groblje, koje ima dvije faze ukopa.⁸ Javljaju se ukopi pod tegulama na dvije vode, u zidanim grobnicama i unutar kamenih ploča.

U mlađem horizontu kasnorimskih ukopa pronađen je nakit među kojim posebno mjesto ima srebrna fibula oblika križa⁹ s proširenim krajevima, ukrašena dvostrukim nizom uboda. U središtu je okrugla kruna s uloškom od modroga kamena. Na poleđini su sačuvane petlje za prihvaćanje igle koje su pričvršćene s po dvije zakovice. Iгла nedostaje. Vel.: 4,9 x 3 cm /Sl. 1, br. 5, Sl. 2, 3/.

Navedena fibula prvi je put prikazana javnosti na izložbi “Asseria - 5 godina istraživanja (1998-2002)”, koja je 2002. godine uz Dan grada Benkovca¹⁰ i blagdana Sv. Ante priređena u Zavičajnom muzeju na Kaštelu u Benkovcu, a poslije u arheološkim muzejima u Zadru i Puli.

² A. FORTIS, 1984, 22-26.

³ H. LIEBL – W. WILBERG, 1908, 17-88.

⁴ B. ILAKOVAC, 1982, 241-244.

⁵ I. FADIĆ, 2003, 7-23, te tamo navedena literatura na str. 67-68. Vidi još najnovije radove u periodičkoj publikaciji *Asseria*, 1, Zadar, 2003.

⁶ M. DOMIJAN, 1998-1999, 64.

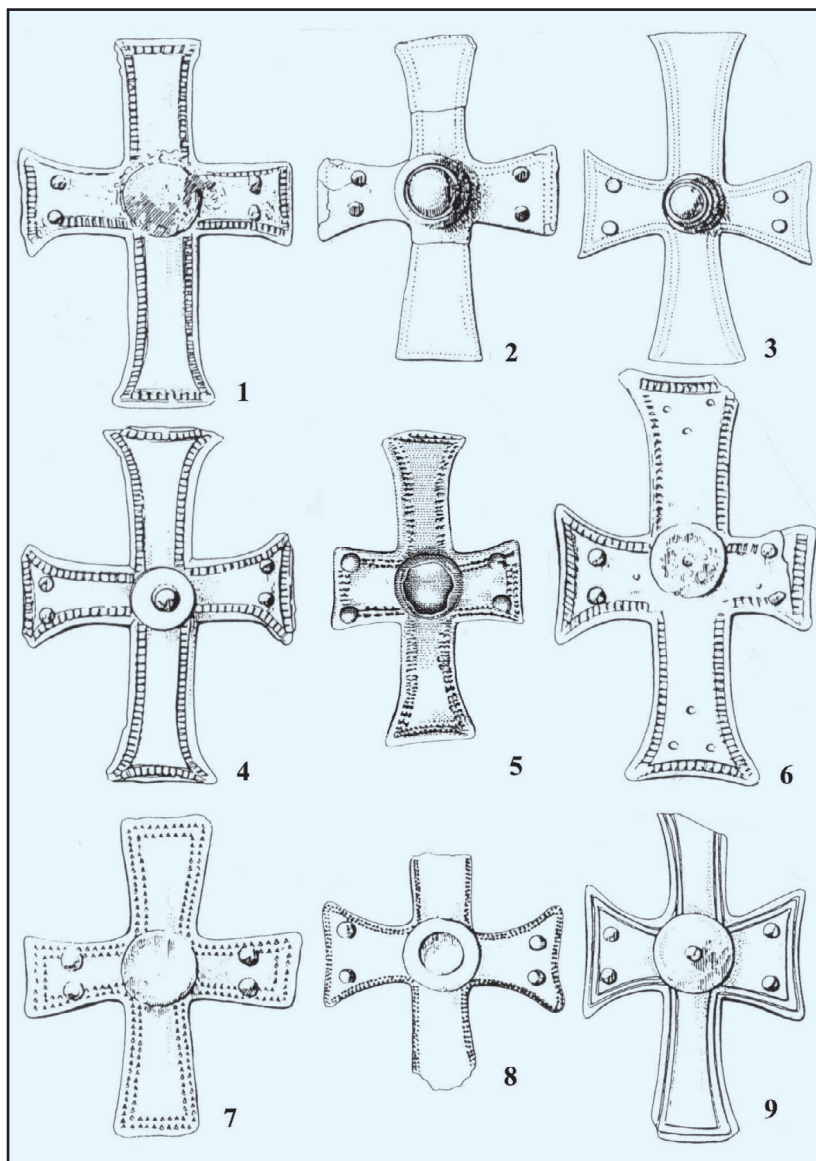
⁷ Usp. bilj. 5 u ovom radu.

⁸ I. FADIĆ, 2003, 17-19.

⁹ I. FADIĆ, 2003, 19, sl. 16, te sl. 37 na str. 97. Zahvaljujem kolegi I. Fadiću na mogućnosti obrade ove fibule i podacima o okolnostima nalaza.

¹⁰ Izložbu su zajednički priredili Grad Benkovac i Arheološki muzej u Zadru. Autor je dr. Ivo Fadić, muzejski savjetnik u Arheološkom muzeju.

U prigodi VIII. međunarodnog kolokvija o problemima rimskoga provincijalnog stvaralaštva, koji je održan u Zagrebu od 5. do 8. svibnja 2003. tiskan je katalog navedene izložbe, koji je izašao u nakladi arheoloških muzeja u Zadru i Zagrebu, te Odsjeka za arheologiju Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Sudionici Kolokvija, između ostaloga, posjetili su Aseriju, Nin i Zadar. Posebice su posjetili Arheološki muzej, gdje je u tijeku bila izložba “Asseria - pet godina istraživanja (1998-2002.)”, kada im je bio uručen katalog ove izložbe. U tom katalogu prvi put se donosi crtež i fotografija fibule oblika križa s temeljnim podacima o nalazu i konstatacijom da fibula pripada mlađem horizontu kasnoantičkih ukopa.¹¹

Sl. 1. 1-4, 6 Korita, 5 Podgrađe (*Asseria*), 7 Lisičić, 8 Narona, 9 Bajagić kod Sinja. Mj. 1: 1.

Fig. 1. 1-4, 6 Korita, 5 Podgrađe (*Asseria*), 7 Lisičić, 8 Narona, 9 Bajagić near Sinj. Scale 1: 1.

¹¹ I. FADIĆ, 2001, 54; I. FADIĆ, 2003, 19.

Nedugo potom u sklopu obrade ranokršćanskih nalaza u Aseriji A. Uglešić¹² se ukratko osvrnuo i na ovaj izniman nalaz, te ga ispravno usporedio s nalazima fibula toga tipa u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Datirao je u drugu polovicu 6. st.

Zaista se ova fibula može usporediti s već poznatima nalazima iz Lisičića kod Konjica¹³, Vida (*Narona*)¹⁴ kod Metkovića, a osobito s nalazima iz Korita kod Tomislavgrada.¹⁵ Ta sličnost odnosi se na oblikovanje i ukras krakova križa, kao i na središnju krunu, u kojoj se jest ili nije sačuvala staklena pasta. Ponegdje je krunu zamijenila okrugla pločica. Na poleđini je više ili manje sačuvan mehanizam za kopčanje na odjeću, te su na prednjoj strani po dvije zakovice za pričvršćivanje toga mehanizma.

Brončana fibula oblika križa iz Lisičića kod Konjica (Bosna i Hercegovina) pronađena je u dječjem grobu koji je naknadno ukopan u južni zid kasnorimske vile. Ukrašena je dvostrukim točkastim nizom sitnih trokutića. U kružnom zadebljanju nedostaje središnji ukras, dok je na poleđini ostatak željezne igle /Sl. 1, br. 7/. Čuva se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. I. Čremošnik i N. Miletić su je datirale u 4-5. st.,¹⁶ što je korigirao Z. Vinski i datirao je u 6. st.¹⁷

Srebrna fibula (sa ostacima pozlate) oblika križa iz Vida (*Narona*) kod Metkovića pripada slučajnom nalazu ovog tipa fibula. Brončanom ležištu nedostaje središnji ukras, možda od paste. Ukrašena je dvostrukim nizom sitnih uboda. Znatno oštećena fibula na poleđini ima vidljiv trag igle /Sl. 1, br. 8/. Čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu. Datirana je u 6. st.¹⁸

Na nalazištu Korita (Gradina) u blizini granice Hrvatske i Bosne i Hercegovine pronađeno je sedam primjeraka fibula oblika križa, koje je u sklopu cjelovite građe s toga značajnoga nalazišta objelodanila N. Miletić.¹⁹

Poradi usporedbi s fibulom oblika križa iz Podgrada, zanima nas pet primjeraka iz Korita kod Tomislavgrada (Duvna) /Sl. 1, br. 1-4, 6/, a od njih osobito dva.

¹² A. UGLEŠIĆ, 2003, 203, sl. 10 b.

¹³ I. ČREMOŠNIK, 1957, 146-148; N. MILETIĆ, 1963, 43; Z. VINSKI, 1964, 110, sl. 37; R. JURIC, 1968, 106, t. 4, sl. 7; R. JURIC, 1974, 22, t. 14, sl. 4; R. JURIC, 1993, 115, t. 4, sl. 7; R. JURIC, 1998, t. 2, sl. 7.

¹⁴ Z. VINSKI, 1964, 110, t. 7, sl. 36; Z. VINSKI, 1968, 108, t. 6, sl. 16; Z. VINSKI, 1974, t. 13, sl. 19; R. JURIC, 1993, 113, 115, t. 4, sl. 5; R. JURIC, 1998, t. 2, sl. 5.

¹⁵ N. MILETIĆ, 1979, 163-168, t. 1, sl. 16, t. 2, sl. 24, t. 3, sl. 52, t. 5, sl. 66, t. 20, sl. 16, 24, 37, 52, 66; R. JURIC, 1993, 112-113, 116, t. 4, sl. 1-4, 9; R. JURIC, 1998, t. 2, sl. 1-4, 9.

¹⁶ I. ČREMOŠNIK, 1957, 146-148 i ilustracija na str. 147; N. MILETIĆ, 1963, 43.

¹⁷ Z. VINSKI, 1968, 106, bilj. 9.

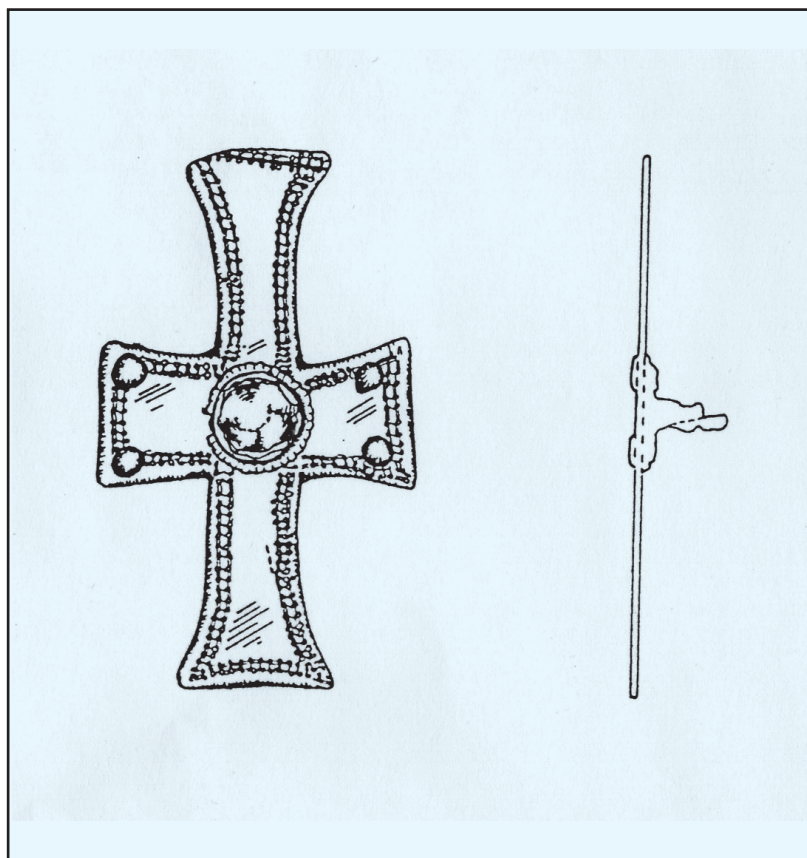
¹⁸ Z. VINSKI, 1968, 108.

¹⁹ N. MILETIĆ, 1963, bilj. 14.

Sl. 2. Fibula oblika križa iz Podgrada (Asseria).

Fig. 2. The cross-shaped fibula from Podgrađe (Asseria).

Sl. 3. Fibula oblika križa iz Podgrada (*Asseria*).
 Fig. 3. The cross-shaped fibula from Podgrada (*Asseria*).

srebrna fibula nejednakih, ali proširenih krajeva, čiji su krajevi ukrašeni nizom gustih ureza. Okomiti krakovi ukrašeni su sa tri točkasta ispupčenja, dok središnja kruna nedostaje /Sl. 1, br. 6/. Na poleđini su sačuvani tragovi petlji za pričvršćivanje željezne igle (oni su pričvršćeni s po dvije zakovice).²²

U grobu 52 odrasle ženske osobe našla se srebrna fibula nejednakih i pri krajevima proširenih krakova, koji su ukrašeni dvostrukim nizom sitnih uboda. U središtu je okrugla kruna s uloškom od plavog kamena. Na poleđini je sačuvana petlja za prihvaćanje željezne igle /Sl. 1, br. 3/, koja je pričvršćena s dvije zakovice.²³

U grobu 16 mlađe osobe pronađena je brončana fibula kojoj su krakovi križa ukrašeni nizom gustih ureza. Središnja okrugla kruna s uloškom nedostaje /Sl. 1, br. 1/. Na poleđini su sačuvani tragovi željezne igle i brončane petlje koji su pričvršćeni zakovicama.²⁰

U grobu 24 odrasle mlađe osobe pronađena je brončana fibula s proširenim krajevima /Sl. 1, br. 4/. Ukrašena je nizom sitnih ureza. Središnja okrugla pločica pričvršćena je zakovicom. Petlje za pričvršćivanje željezne igle također su pričvršćene zakovicom.²¹

U grobu 37 mlađe ženske osobe pronađena je

²⁰ N. MILETIĆ, 1963, 144, t. 1, sl. 16, t. 20, sl. 16.

²¹ N. MILETIĆ, 1963, 145, t. 2, sl. 24, t. 29, sl. 24.

²² N. MILETIĆ, 1963, 147, t. 2, sl. 37, t. 20, sl. 37.

²³ N. MILETIĆ, 1963, 148, t. 3, sl. 52, t. 20, sl. 52.

U grobu 66 odrasle mlađe osobe pronađena je brončana fibula nejednakih i pri krajevima nešto proširenim krakovima. Ukrašena je dvostrukim nizom sitnih uboda. U središtu je okrugla kruna s umetkom od plavoga kamena. Na poleđini su sačuvane petlje pričvršćene zakovicama /Sl. 1, br. 2/, za pričvršćivanje željezne igle koja je veoma loše sačuvana.²⁴

Sve navedene fibule čuvaju se u Zemaljskom muzeju u Sarajevu.

N. Miletić je grobne nalaze iz Korita kod Tomislavgrada (Duvna) datirala u vrijeme nakon bizantsko-gotskog rata 536. /537. godine, kako ona kaže, “uvelike približenom rušilačkom provalom Avara i Slavena kroz ove krajeve 597. godine i padom Salone nešto kasnije”.²⁵

U privatnoj zbirci C. S. (inv. br. 611) nalazi se srebrna fibula oblika križa koja je pronađena na austrijsko-mađarskom graničnom području /Sl. 4). Krakovi križa prošireni su prema krajevima. Fibula je ukrašena dvostrukim nizom uboda. Krakovi križa urešeni su još i jednom ravnom i dvjema valovitim crtama koje stoje jedna nasuprot drugoj. Četiri zakovice, koje se vide na vanjskim poprečnim krakovima, po dvije na svakoj strani, služile su nekad za pričvršćivanje mehanizma na stražnjoj strani, a koji danas nedostaje. U njegovoj sredini prepoznaje se još jedna koja drži srebrni okov (okvir) geme na prednjoj strani, na sjecištu krakova križa. I taj okvir obogaćen je perličastom vrpcom od srebra.

Na crvenkastom karneolu urezana je glava Pana, Hermesova sina i boga zaštitnika pastira, u profilu, nalijevo. Rimski intaglio i kameje bili su poradi svoje materijalne vrijednosti i estetskog značenja nerijetko ponovno iskorišteni za ukrašavanje kršćanskih predmeta, posebice za ukrašavanje križeva (križevi s gemama). Ova fibula oblika križa s upitnikom datirana je u 5. st., a gema koja je na rubovima obradom izglađena u kasno 1. ili rano 2. st.²⁶

Iz navedenog je, još jednom, razvidno da je fibula oblika križa iz Podgrada (*Asseria*) veoma bliska fibulama iz Vida (*Narona*), Korita, Lisičića kod Konjica /Sl. 1, br. 7/ i fibuli iz privatne zbirke C. S., pronađenoj na austrijsko-mađarskom graničnom području /Sl. 4/. To se posebice odnosi na posljednji primjerak u našem nabranjanju, kao i na srebrnu (grob 52) i brončanu fibulu (grob 66) iz Korita /Sl. 1, br. 2, 3/, te srebrnu fibulu iz Vida /Sl. 1, br. 8/.

²⁴ N. MILETIĆ, 1963, 150, t. 5, sl. 66, t. 20, sl. 66.

²⁵ N. MILETIĆ, 1963, 181.

²⁶ Na ovaj primjerak fibule upozorila me mr. Kornelija A. Giunio, kustosica Arheološkoga muzeja u Zadru. Njezinim trudom došao sam i do podataka o objavi te fibule. Na tome joj i ovom prigodom zahvaljujem. Doznalo se tako da se fibula nalazi u privatnoj zbirci prof. dr. Johannesesa Deckersa u Münchenu. Usp. J. DECKERS – G. ZAHLHAAS, 1998, 455-457.

Svi navedeni primjerci mogu se još u određenoj mjeri usporediti s fibulama iz Biska kod Sinja /Sl. 1, br. 9/, gdje je središnju krunu zamijenila pločica.²⁷ Ta je fibula opet bliska primjercima iz Korita (grob 16, grob 24).

Brončanoj, djelomice sačuvanoj fibuli oblika križa iz Sovinjskog Brda (Mali Vrh)²⁸ kod Buzeta nedostaje uložak u središnjoj kruni, pa bi se po tome mogla usporediti s fibulama koje su imale uloške, a već su nabrojene.

Fibule oblika križa kojih se sada dotičemo, datirane su od 5. do ranog 7. st.

Već je prošlo 36 godina od kada je Z. Vinski na prostoru bivše Jugoslavije detaljno proučavao nakit oblika križa.²⁹ Poslije je njemu dodao još nekoliko primjeraka.

Između ostalog, na području Hrvatske evidentirao je 10 fibula oblika križa, od čega su četiri bile grobni nalazi.

I mi smo se, u dva navrata, doticali fibula oblika križa. Prvo je to bilo u prigodi objave jedne takve fibule iz Privlake kod Zadra,³⁰ a drugi put na 13. međunarodnom kongresu za starokršćansku arheologiju koji je 1994. održan u Splitu i Poreču.³¹ Iznijeli smo podatak da je u Hrvatskoj evidentirano 15 fibula oblika križa sa sljedećih nalazišta: Sovinjsko brdo - Mali Vrh kod Buzeta, otočić Sv. Marko kod otoka Krka, Sisak, Ozalj, Privlaka, Solin, Dicmo, Bisko i Bajagić kod Sinja, te Knin i Vid (*Narona*) kod Metkovića. Tada smo iznijeli nadu da će se u budućnosti povećati broj nalaza toga ukrasno-simboličnoga predmeta. Na našu radost to se i dogodilo. Tim nalazištima pridodajemo već spominjanu fibulu iz Podgrada i fibulu iz sela Vojnića,³² nedaleko Garduna, kod Sinja, tako da je sada u Hrvatskoj evidentirano ukupno 17 primjeraka fibula oblika križa /Zemljovid 1/. Iako pripadaju istom tipu nakita, fibule se, uz nazočne sličnosti, razlikuju po materijalu od kojeg su izrađene (bronca, srebro), po veličini, krakovima križa i detaljima ukrasa.

U Kninu (Greblje) pronađene su dvije fibule oblika križa.³³ Međutim, one odudaraju od ostalih fibula toga tipa po veoma proširenim krajevima, te podsjećaju na pločaste

²⁷ A. MILOŠEVIĆ, 1998, 257, sl. 421.

²⁸ Z. VINSKI, 1968, 107, t. 5, sl. 12; Z. VINSKI, 1974, t. 13, sl. 5. Usp. Z. VINSKI, 1964, t. 7, sl. 33; R. JURIC, 1993, 113, t. 3, sl. 1; R. JURIC, 1998, t. 1, sl. 1.

²⁹ Z. VINSKI, 1974, 103-151; Z. VINSKI, 1964, 109-112.

³⁰ R. JURIC, 1993, 103-125, t. 1, sl. 1, t. 2, sl. 1. Tada smo se posebice bavili fibulama oblika križa i aplikama koje su na vrhu križa imali golubicu. Među njima je bila i jedna aplikacija iz Podgrada, datirana u 6. i rano 7. st. (Usp. Z. VINSKI, 1968, 108).

³¹ R. JURIC, 1998, 1093-1096, t. 3, sl. 1, t. 4, sl. 1.

³² M. SANADER, 1999-2000, 232, sl. 10.

³³ Z. VINSKI, 1968, 106, t. 5, sl. 150, sl. 53; Z. VINSKI, 1974, 21, t. 14, sl. 7, 9; R. JURIC, 1993, t. 2, sl. 9, 11; R. JURIC, 1998, t. 1, sl. 9, 11.

fibule s kojima Z. Vinski dovodi u genetsku svezu križni tip fibule.³⁴ Bližu analogiju predstavljaju sponne iz Siska i Korita u Bosni i Hercegovini, Ajdovskoga gradeca nad Vranjem kod Sevnice³⁵ i Zidanog gabera³⁶ nad Mihovim u Sloveniji. Sasvim bliska ovoj inačici fibula je neukrašena brončana fibula iz Akhmima³⁷ (Panopolis) u Egiptu.

Almadinski ulošci u središnjoj kruni krasi fibule iz Salone³⁸ i Dicma³⁹. Temeljnim oblikom međusobno se razlikuju, ali i od svih navedenih.

Jedinstvena je srebrna spona koja ima oblik latinskoga križa s nijeliranim rubom, iz okolice Knina (možda nalazište Katića bajami u Biskupiji).⁴⁰ Ističemo da tipološku srodnost

Sl. 4. Fibula oblika križa iz privatne zbirke C. S. u Münchenu.

Fig. 4. A cross-shaped fibula from the private collection of C. S. in Munich

³⁴ Z. VINSKI, 1968, 137.

³⁵ T. KNIFIC, 1979, 734, kat. 28; T. KNIFIC, 1991, 31, br. kat. 55; T. KNIFIC, 2001, 50, br. kat. 142.

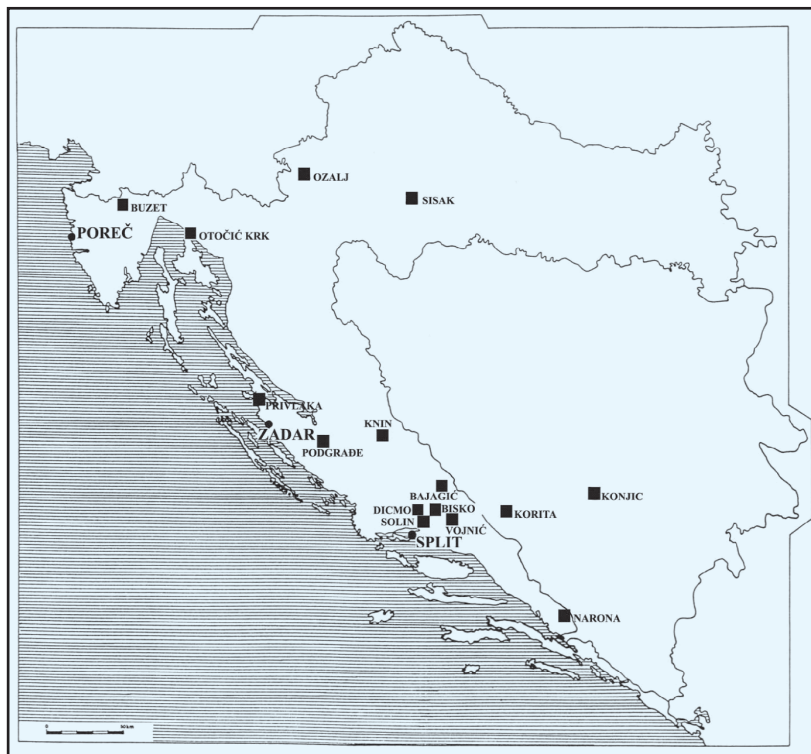
³⁶ P. BITENC, 2001, 49, br. kat. 139.

³⁷ N. MILETIĆ, 1979, 165, bilj. 105.

³⁸ Z. VINSKI, 1968, 107, t. 5, sl. 12; Z. VINSKI, 1974, t. 13, sl. 5. Usp. Z. VINSKI, 1964, t. 7, sl. 33; R. JURIC, 1993, t. 3, sl. 4; R. JURIC, 1998, t. 5, sl. 4.

³⁹ Z. VINSKI, 1968, 107, t. 5, sl. 14; Z. VINSKI, 1974, t. 13, sl. 5. Usp. Z. VINSKI, 1964, t. 7, sl. 33; R. JURIC, 1993, t. 3, sl. 2; R. JURIC, 1998, t. 1, sl. 2.

⁴⁰ Z. VINSKI, 1968, 108, t. 5, sl. 15; Z. VINSKI, 1974, t. 13, sl. 8; R. JURIC, 1993, t. 4, sl. 6; R. JURIC, 1998, t. 2, sl. 6.

Zemljovid 1. Nalazišta fibula oblika križa u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

Map 1. Discovery sites of cross-shaped fibulae in Croatia and Bosnia and Herzegovina

vim (čuvaju se u Dolenjskom muzeju u Novom Mestu), datirane u 6. st.⁴⁷ te jedan primjerak iz Rifnika⁴⁸ kod Šentjurja (6. st.) i jedan primjerak iz Tonovcova grada⁴⁹ kod Kabarida (5. - 6. st.).

u Hrvatskoj nema ni bronzana spona iz Solina⁴¹, kao ni srebrna fibula oblika križa ukrašena provincijalnim ukrasom iz Siska⁴².

Noviji nalazi fibula oblika križa su iz Staroga grada u Ozlju⁴³ i Vojniću⁴⁴ kod Trilja, koje imaju sličnosti u veličini, obliku križa i ukrasu.

Do 1994. iz literature u Sloveniji bile su poznate dvije fibule oblika križa, i to iz Kranja (datirane u vremenu od 550. do 568.)⁴⁵ i Ajdovskog gradeca u Vranju kod Sevnice (6. st.)⁴⁶. Sada im valja pridodati još dvije fibule iz Zidanoga gabera nad Miho-

⁴¹ Z. VINSKI, 1968, 107, t. 5, sl. 13; Z. VINSKI, 1974, t. 13, sl. 6. Usp. Z. VINSKI, 1964, t. 7, sl. 34; R. JURIĆ, 1993, t. 3, sl. 5; R. JURIĆ, 1998, t. 1, sl. 5.

⁴² Z. VINSKI, 1968, 107, t. 5, sl. 11; Z. VINSKI, 1974, t. 13, sl. 11; K. SIMONI, 1989, 122, t. 4, sl. 4; K. SIMONI, 1994, 85, br. kat. 49; R. JURIĆ, 1993, t. 3, sl. 8; R. JURIĆ, 1998, t. 1, sl. 8; V. SOKOL, 1998, t. 4, sl. 4.

⁴³ L. ČUČKOVIĆ, 1992, 51; L. ČUČKOVIĆ, 1994. (bez oznaka stranica); B. MIGOTTI, 1994, 114, br. kat. 147; V. SOKOL, 1998, t. 4, sl. 5.

⁴⁴ M. SANADER, 1998, 232, sl. 10.

⁴⁵ Z. VINSKI, 1968, 107, 135.

⁴⁶ Navedeni radovi u bilj. 33.

⁴⁷ P. BITENC, 2001, 49, br. kat. 139.

⁴⁸ D. PIRKMAJER, 2001, 56, br. kat. 161.

⁴⁹ S. CIGLENEČKI, 2001, 41, br. kat. 114.

Na području Bosne i Hercegovine pronađeno je osam primjeraka fibula oblika križa (Zemljovid 1), kojih smo se većinom ukratko dotaknuli.

U Srbiji su pronađena tri primjerka fibula oblika križa (Gračanica-Ulpiana, Srijemska Mitrovica i Batočina).⁵⁰ U kneževskom grobu iz Gračanice⁵¹ na Kosovu, osim drugih luksuznih nalaza pronađen je solidus cara Justinijana I., kovan u Carigradu između 536 i 568. To je veoma važan kronološki oslonac (datiranje nalaza oko 550. godine).⁵²

Poznato je da su fibule oblika križa najbrojnije zastupljene u Italiji, gdje ih je ukupno evidentirano 20 komada, i to na nalazištima: Voltago (pokrajina Veneto), Roverto, Madruzzo, Stenico, Vervo i Trentino (pokrajina Trentino-Alto Adige), Castel Trosino (pokrajina Marche), Nocera Umbra (pokrajina Umbria), Cividale (?), La Vale (Agordo), Onore-Val Seriana (Bergamo), dok se za jedan primjerak ne zna nalazište.⁵³ Primjerci s gornjotalijanskih nalazišta vjerojatno pripadaju romanskim Ladinima,⁵⁴ čija su se naselja nalazila u zaklonjenim alpskim prostorima.

Fibule, kao i druge nakitne oblike križa, izrađivali su italsko-romanski zlatari za starosjedilačko-romansku i langobardsku uporabu koncem 6. i početkom 7. st.⁵⁵

U Španjolskoj su pronađene dvije sponne oblika križa (zapadnogotsko groblje Daratñ u pokrajini Segovia), kojima se u središnjoj ćeliji nalazi almadinski uložak. Prema drugim nalazima grob je okvirno datiran u 6. st. Međutim Z. Vinski, baš poradi nalaza fibula oblika križa, smatra da grob nije stariji od sredine 6. st.⁵⁶

Takve fibule češće se javljaju u Njemačkoj nego u Austriji i Švicarskoj i uglavnom su kasnijeg datuma i datirane su u 7. i 8. st.⁵⁷

Etničku pripadnost svih poznatih fibula oblika križa valja, u prvom radu, opravdano smatra Z. Vinski, pripisati starosjedilačkom, donekle romaniziranom stanovništvu.⁵⁸ Već je taj autor ukazao na činjenicu da su fibule oblika križa s nekih dalmatinskih nalazišta mnogo

⁵⁰ Z. VINSKI, 1968, 106, 108, t. 3 i t. 4, sl. 17.

⁵¹ Z. VINSKI, 1968, 106, 133-135, t. 3.

⁵² Z. VINSKI, 1968, 135.

⁵³ S. FUCHS – J. WERNER, 1950, 43-45, 63, t. 49, 50, E1 do E17, t. C, E5. Prema usporedbama u sjevernim Alpama, fibule su datirane u 7. i rano 8. st. Fibula E6 je iz Voltaga. Usp. Z. VINSKI, 1968, bilj. 123 (donosi se i popis nalazišta fibula ovog tipa u Italiji); Z. VINSKI, 1964, 108 i d., t. 6, sl. 28-31. Vidi još: *I Longobardi*, 1990, 126-127 (Volano, II, 34; Madruzzo, II, 35. V. Bierbauer ih je datirao u 5. do 7. st.), 453-454 (Voltago X, 11, X, 145. M. Brozzi ih je datirao u 6. st.).

⁵⁴ Z. VINSKI, 1968, 127.

⁵⁵ Z. VINSKI, 1974, 21.

⁵⁶ Z. VINSKI, 1968, 129, bilj. 141.

⁵⁷ Z. VINSKI, 1968, 120-121.

⁵⁸ Z. VINSKI, 1968, 119-131, 140, 144, 149; Z. VINSKI, 1974, 22.

kvalitetniji (to potvrđuje i najnoviji nalaz fibule iz Podgrađa) zlatarski proizvod nego sve poznate u Italiji. Zato isključuje uvoz s toga područja.⁵⁹

I ovom prigodom ponavljam da su one s dalmatinskih prostora tamo i proizvedene. Zasigurno je jedno od radioničkih središta bilo u Saloni. Naravno nije isključena niti *Narona* niti *Jader*, a u kontinentalnom dijelu *Siscia*.

Z. Vinski je prethodno iznio više činjenica za kronološku determinaciju dijela spominjanih primjeraka fibula oblika križa na prostoru bivše Jugoslavije, pa ih ovom prigodom ne ponavljamo.⁶⁰ Tada izneseni zaključci i danas vrijede, a najnoviji nalazi još ih više osnažuju. Po njegovoj tvrdnji fibule oblika križa ne javljaju se u Europi prije 550. godine.⁶¹ Fibule oblika križa (kao i veći dio nakita oblika križa) isti autor, u prvom redu, datira u drugu polovicu 6. i dijelom u 7. st., znači u osvit ranoga srednjeg vijeka, što i mi držimo ispravnim.

Novopronađena fibula oblika križa iz Podgrađa (*Asseria*) na temelju navedenih bližih usporedbi s fibulama iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i privatne zbirke C. S. datira se u drugu polovicu 6. st. Predlažemo zato i dataciju srebrne fibule oblika križa iz navedene privatne zbirke u to vrijeme.

U prethodnim radovima upozorili smo i na činjenicu da su dijelovi crkvenog namještaja ili sarkofazi ukrašeni, osim drugim uresima, križem i pticom ili pticom na krakovima križa ili nad gornjim krakom. (Primjerice: plutej iz zadarske stolnice sv. Stošije, datiran u 5. ili početak 6. st., reljefna ploča iz crkve Sv. Petra u Ublima na otoku Lastovu, datirana u 6. st, lijeva bočna strana sarkofaga iz zadarske stolnice, datiran u 8. st, zabatni dio sarkofaga iz Pule, ambon krstionice u Raveni i dr.).⁶²

Takvi križevi s golubicom ili bez nje prikazani su i na ranokršćanskim uljanicama. Sve navedeno, također, valja uzeti u obzir u obradi i datiranju fibula oblika križa.

⁵⁹ Z. VINSKI, 1968, 144.

⁶⁰ Z. VINSKI, 1968, 148; Z. VINSKI, 1974, 22.

⁶¹ Z. VINSKI, 1968, 129-130; Z. VINSKI, 1974, 21. Ima i drugih mišljenja. Usp. N. MILETIĆ, 1979, 167, mišljenja je da bi ih se moglo smjestiti u prvu polovicu 6. st. Tu tvrdnju temelji na nalazima iz zapadnogotškoga groblja u Duratonu u Španjolskoj.

⁶² R. JURIC, 1993, 109-111, sl. 1-3; R. JURIC, 1998, 1096-1097, sl. 1-4.

Literatura:

- BITENC, P., 2001. - P. Bitenc, *Od Rimljanov do Slovanov*, 49.
- ČREMOŠNIK, I., 1957. - I. Čremošnik, Dalja istraživanja na rimskom naselju u Lisičićima, *GZM*, n. s., XII, Sarajevo, 146-148.
- ČUČKOVIĆ, L. 1992. - L. Čurković, Ozalj – zaštitna arheološka iskopavanja 1992. godine, *Obavijesti*, 3, Zagreb, 51.
- ČUČKOVIĆ, L., 1994. - L. Čurković, *Velika seoba naroda, Ozalj od neolita do Frankopana*, katalog izložbe, Ozalj (bez oznaka stranica).
- DECKERS, J., ZAHLHAAS G., 1998. - J. Deckers. G. Zahlhaas, Rom und Byzanz, Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern, *Antike Welt*, 5, Mainz, 455-457.
- DOMIJAN, M., 1998-1999. - M. Domijan, Obnova graditeljske baštine na području djelovanja Konzervatorskoga odjela u Zadru, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 24-25, Zagreb, 64.
- FADIĆ, I., 2001. - I. Fadić, Asserija – istraživanja godine 2001., *Obavijesti*, 1, Zagreb, 54.
- FADIĆ, I., 2003. - I. Fadić, *Asseria – 5 godina istraživanja (1998. -2002.)*, Zadar.
- FORTIS, A., 1984. - A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 22-26.
- FUCHS, S., WERNER J., 1950. - S. Fuchs, J. Werner, *Die langobardischen Fibeln aus Italien*, Berlin, 43-45, 63, t. 49, 50, E1 do E17, t. C, E5.
- I LONGOBARDI*, 1990. - skupina autora, katalog izložbe, Milano, 126-127.
- ILAKOVAC, B., 1982. - B. Ilakovac, *Rimski akvedukti na području Dalmacije*, Zadar, 241-244.
- JURIĆ, R., 1993. - R. Jurić, Fibula oblika križa iz Privlake kod Zadra, *Diadora*, 15, 115, t. 4, sl. 7.
- JURIĆ, R., 1998. - R. Jurić, Le fibule a forma di croce in Croazia, *Radovi 13. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, II, Città del Vaticano –, t. 2, sl. 7.
- JURIĆ, R., 2003. - R. Jurić, Fibule oblika križa iz Podgrada (*Asseria*) kod Benkovca, *Diadora*, 21, Zadar, 213-227.
- KNIFIC, T., 1979. - T. Knific, Vranje pri Sevnici, Drobne najdbe z Ajdovskega gradca (leto 1974), *AV*, 30, Ljubljana, 734.
- KNIFIC, T., 1991. - T. Knific, *Pismo brez pisave, Arheologija o prvih stoletjih kršćanstva na Slovenskem*, katalog izložbe, Ljubljana.

- KNIFIC, T., 2001. - T. Knific, *Od Rimljanov do Slovanov*, katalog izložbe, Ljubljana, 50.
- LIEBL, H., WILBERG, W. 1908. – H. Liebl, W. Wilberg, Ausgrabungen in Asseria, *JÖAI*, 11, Wien, 17-88.
- MIGOTTI, B., 1994. - B. Migotti, *Od nepobjedivog Sunca do Sunca pravde*, 114, br. kat. 147.
- MILETIĆ, N., 1963. - N. Miletić, *Nakit u Bosni i Hercegovini*, etc., Sarajevo, 43.
- MILETIĆ, N., 1979. - N. Miletić, Ranosrednjovjekovna nekropola u Koritima kod Duvna, *GZM*, n. s., 33, 163-168.
- MILOŠEVIĆ, A., 1986. - A. Milošević, Bisko kod Sinja, *AP*, 1985, Ljubljana, 61.
- MILOŠEVIĆ, A., 1998. - A. Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split, 257.
- PIRKMAJER, D., 2001. - D. Pirkmajer, *Od Rimljanov do Slovanov*, 56, br. kat. 161.
- SANADER, M., 1999-2000. - M. Sanader, Kasnocarska grobnica iz Vojnića, *Opuscula archaeologica*, 23-24, Zagreb, 232.
- SIMONI, K., 1989. - K. Simoni, Nalazi vremena seobe naroda u zbirkama Arheološkog muzeja u Zagrebu, *VAMZ*, 22, Zagreb, 122.
- SIMONI, K., 1994. - K. Simoni, *Od nepobjedivog Sunca do Sunca pravde*, katalog izložbe, Zagreb, 85.
- SOKOL, V., 1998. - V. Sokol, Panonija Savija u Justinijanovo doba, *Radovi 13. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju*, II, Città del Vaticano – Split, t. 4.
- UGLEŠIĆ, A., 2003. - A. Uglešić, Ranokršćanski nalazi u Aseriji, *Asseria*, 1, Zadar, 203.
- VINSKI, Z., 1964. - Z. Vinski, Betrachtungen zur Kontinuitätsfrage des autochtonen romanisierten Ethnikons im 6. und 7. Jahrhundert, *Problemi della civiltà e dell'economia Langobarda*, Milano, 110.
- VINSKI Z., 1968. - Z. Vinski, Krstoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji, *VAMZ*, s. 3, Zagreb, 106, t. 4, sl. 7.
- VINSKI, Z., 1974. - Z. Vinski, Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, *VAHD*, 69, Split, 22, t. 14, sl. 4.